

Julije Derossi

Zadar

JE LI BARTUL KAŠIĆ IJEKAVIZIRAO MARULIĆEV PRIJEVOD KEMPENČEVA DJELA »DE IMITATIONE CHRISTI«

U Čakavskoj riči 2/1977. Darija Gabrić-Bagarić objelodanila je rad »*De imitatione Christi*« Tome Kempisa u Marulićevu i Kašićevu prijevodu. Glavna je svrha toga rada da se pomoću niza primjera pokaže kako je malo vjerojatno da je Bartul Kašić, prevodeći Kempenca, ijekavizirao Marulićev prijevod iz godine 1500., odnosno kako se čini vjerojatnijim »da imamo posla sa dva različita i zasebna prijevoda istog djela — — —«. Darija Gabrić-Bagarić kao poriv za svoju usporednu raščlambu Marulićeva i Kašićeva prijevoda *Imitacije* uzima jednu misao prof. Hrvoja Morovića, koju interpretira tako kao da je Morović »naznačio mogućnost da Kašićev prijevod predstavlja ijekaviziranu formu Marulićeva teksta«. Treba još spomenuti da autorica uspoređuje Kašićev prijevod s Londonskim rukopisom, tj. s jednim mladim i krnjim (samo prva trećina prijevoda) prijepisom Marulićeva prijevoda. Taj rukopis (s komentarima) objelodanio je Hrvoje Morović u Čakavskoj riči 2/1971. i 1/1972.

U odgovoru na Bagarićkinu raspravu želio bih odmah spomenuti da ona nije posve korektno interpretirala Morovićevu pretpostavku o svezi između Kašićeva i Marulićeva prijevoda. Hrvoje Morović kaže doslovce ovo: »Kašić kao da je ijekavizirao Marulićev prijevod, što bi trebalo proučiti, pogotovu što sačuvani rukopisni prijevod koji pripisujemo Maruliću nije čitav.«¹ Dakle, Morović s punim znanstvenim oprezom kaže ... kao da je ijekavizirao, a, osim toga, vrlo razložno ističe nepotpunost Londonskog rukopisa. Vidjet ćemo da je Morovićevo isticanje nepotpunosti Londonskog rukopisa — a ja bih odmah dodao: i nepouzdanosti — vrlo važan indikator svakom onom tko želi uspoređivati Kašićev i Marulićev prijevod.

Darija Gabrić-Bagarić nije, na žalost, u svojoj raspravi pretpostavila da bi Londonski rukopis Marulićeva prijevoda *Imitacije* mogao biti nepouzdan za jednu takvu usporedbu kakvu je ona izvršila u svom radu. Doduše, u vrijeme kad je pisala svoju raspravu, ona posve sigurno nije znala za potpuni i daleko pouzdaniji rukopis Marulićeva prijevoda — za Zadarski rukopis.² Da je znala, vrlo je vjerojatno da bi njena rasprava imala nešto drugačiji vid, ili bi barem izostavila čitav onaj dio rasprave u kojem na primjerima

pokazuje kako u Marulićevu prijevodu, tj. u Londonskom rukopisu, nije preveden niz mjestâ iz latinskog izvornika, a Kašić je sva ta mjesta preveo. Naime, Darija Gabrić-Bagarić na toj činjenici temelji svoj zaključak da Kašić nije »ijekavizirao« Marulića, jer da jest, i on bi u svom prijevodu izostavio ista ona mjesta koja su izostavljena i u Londonskom rukopisu Marulićeva prijevoda. Potrebno je da u svezi s ovim problemom navedem autoričine riječi. Ona kaže: »Teško je vjerovati — upravo zato što se nije ušlo u trag Marulićevu autografu — da je Kašić mogao imati u rukama original. Trebalo bi pretpostaviti da je poznavao neki od prijepisa. U tom slučaju kod Kašića bismo morali naići na ista izostavljanja u tekstu koja ima i prijepis. H. Morović je naznačio izostavljena mjesta, a sa kasnijom dopunom M. Tomasovića imamo potpun pregled dijelova koji kod Marulića nedostaju.

Međutim, Kašić ima sva pomenuta mjesta, što može značiti da se nije služio Marulićevim prijepisom u kojem određeni dijelovi nedostaju, vjerovatno zato što ih je pisar izostavio, a ne zato što ih Marulić nije preveo, ili da je vršio uspoređivanja sa latinskim originalom, ukoliko dozvolimo mogućnost da je imao pred sobom i Marulićev prijevod (naravno u prijepisu).«

Autorica, dakle, pretpostavlja da je Kašić poznavao »neki od prijepisa« Marulićeva prijevoda, što je svakako prihvatljivo, ali je nelogičan njen zaključak da bi u tom slučaju Kašić izostavio u svom prijevodu iste one dijelove koje je izostavio i Marulić, odnosno pisar Londonskog rukopisa. Autorica najprije spominje »neki od prijepisa« — dakle pretpostavlja (i to s pravom!) da ih je bilo više — a onda odmah govori o samo jednom određenom prijepisu (Londonskom rukopisu) po kojemu Kašić nije mogao raditi svoj prijevod jer bi onda morao izostaviti sve ono što je izostavljeno u Londonskom rukopisu. Iako se treba složiti s autoricom da Kašić nije svoga prijevoda radio prema Londonskom rukopisu, nije mi jasno zašto se Kašić ne bi bio mogao poslužiti i nekim drugim, pouzdanijim prijepisom Marulićeva prijevoda? To više što i Darija Gabrić-Bagarić s punim pravom drži da za izostavljena mjesta u Londonskom rukopisu nije kriv Marulić, nego pisar.

Drugim riječima, autorica kao da čitavu svoju raspravu usmjeruje na to da pokaže kako se Kašić nije služio Marulićevim prijevodom zato jer se nije služio Londonskim rukopisom toga prijevoda, a nije poštivala mogućnost da se Kašić poslužio i nekim drugim prijepisom Marulićeva prijevoda.

Držim da to nije bio najsretniji put, a pokušat ću to i dokazati.

Najprije želim dokazati da je *sva* ona izostavljena mjesta u Londonskom rukopisu Marulić preveo i da ona postoje u Zadarskom rukopisu. Navodim redom sve te dijelove prijevoda u Zadarskom rukopisu, kojih nema u Londonskom rukopisu, a koji su Dariji Gabrić-Bagarić služili kao potkrepa mišljenju da Kašić nije »ijekavizirao« Marulića. Uz te dijelove usporedno donosim ista ta mjesta u Kašićevu prijevodu (prema D. Gabrić-Bagarić):

I. knjiga, gl. VII.

ZADARSKI RUKOPIS

Ne udraži se sam sebi u
hitrosti razuma tvoga, da ne
omraziš se Bogu, koji jest
sve dobro koje jest u
naravu ljutskomu.

... i veće se prignu k
onim ki jih postarme. Da
ako Bog jest meu nami...

... i ne postavi u stvar
segasvitnju ufan'je svoje.

Laglje jest domom se
sakriti...

KAŠIĆ

Ne budi ugodan tebi istomu od
vridnosti ili razumka tvoga da ne
budeš neugodan bogu čigovo je sve,
štogodier dobra naravski budeš
imati;

... prigiba se većma onezima koji
se sobom pogajaju. Ali ako je Bog
meu nami...

... i u nijednoj stvari od sfieta
da ne postavi ufan'je svoje.

Lašnje je tajati se u kući...

gl. IX.

gl. XII.

gl. XX.

II. knjiga, gl. I.

... a svemu inomu brani ulisti.

Ne titi slast ali utišen'je
od nikoga stvoren'ja, veliko
čistin'je i iznutarnjega
uzdan'ja bilig jest.

... i sfiema inijem zabrani
ulazen'je.

Ne htiti primati utišen'ja od
stvari stvorene od velike čistoće
i duševne ufance zlamen jest.

gl. VI.

gl. XII.

ZADARSKI RUKOPIS

... ako ćeš imiti iznutarnji
mir i dostojan biti vične
krune.

KAŠIĆ

... ako hoćeš imati unutarjni
mir i dostojan se učiniti viekovite
krune i viečnoga vienca.

III. knjiga,

gl. II.

... da ti govori, Gospodine
Bože, ki nadahniješ i
prosvitljiješ svih prorokov.

... nego većma ti govori, Gospodine,
Bože, nadahnitelju i
prosfietlitelju oda sfieh proroka.

Kao što se jasno vidi, ne može se prihvatiti ni jedan od primjera što ih je Darija Gabrić-Bagarić navela da pokaže kako je Marulić tobože izostavio dijelove koje Kašić nije izostavio. Sve je te dijelove Marulić preveo, a činjenica da ih nema u Londonskom rukopisu (ali ih ima u Zadarskom!), ne može u jednoj ozbiljnoj znanstvenoj raščlambi poslužiti kao temelj tvrdnji da se Kašić nije okoristio Marulićevim prijevodom.

Ako promotrimo i druge primjere što ih kao podlogu svome mišljenju navodi autorica, vidjet ćemo da se dio tih primjera također može posve odbaciti, zajedno s komentarima uz njih. Pođimo redom:

Autorica navodi nekoliko primjera navodnih Marulićevih pogrešaka u prijevodu, a kojih nema Kašić. Tako, prema Londonskom rukopisu (u autorice primjer br. 1), Marulić ima: Da jere mnozi nastoje vele *imiti* ner dobro živiti..., a Kašić: Ali jere ih je veće koji nastoje *uzaznati* nego dobro živiti... Budući da je u latinskom izvorniku na tom mjestu glagol *scire*, zaključak je da je Marulić pogriješio, a Kašić dobro preveo. Međutim, u Zadarskom rukopisu imamo: Da jere mnozi nastoje vele *umiti* ner dobro živiti..., a to jasno pokazuje da je Marulić točno preveo; *scire* znači *umiti* (umjeti, znati), dakle isto što i Kašićevo *uzaznati*. *Imiti* u Londonskom rukopisu zapravo je pisareva pogreška, a pisareva je pogreška i u ovom primjeru (u autorice primjer br. 14): Postavi se vazda na *višnje* i dâ se tebi višnje jer višnje ne more ti stati *prez višnjega*. Kašić ima: Posadi se vazda na *najniže* i dati će se tebi višnje jer višnje ne more ti *bez najnižega*. U latinskom izvorniku: Pone te semper *ad infimum*, et dabitur tibi summum: nam summum non stat *sine infimo*. Čini se da je Marulić doista pogriješio, a Kašić nije. No, Zadarski rukopis tu istu rečenicu ima u ovom obliku: Postavi se vazda na *nižnje* i dâ se tebi višnje, jer višnje ne more stati *prez nižnjega*, a to znači da Marulić nije pogriješio i da ni ta, navodno njegova, pogreška ne može služiti nikako drugačije nego samo kao dokaz da je pogriješio pisar Londonskog rukopisa.

Posebno je zanimljiv primjer što ga autorica navodi pod brojem 4. Tu se spominje Marulićeva rečenica: Zato potribno jest *boliti se* i moliti..., i adekvatna Kašićeva: Zato imamo *bdieti* i moliti..., a želi se pokazati kako je Marulić različito od Kašića pojmio latinski izvornik (!). Navodim autoričine zaključke: »— — — u nekim slučajevima razlika proističe iz različito shvaćenog originala, odnosno pojedine lekseme u originalnom tekstu, što pri prevođenju dovodi do promjena u smislu.« Navedeni komentar zapravo nema temelja zbog jednostavnog razloga što Marulić nema *boliti se*, već *bditi*, a to se jasno vidi u Zadarskom rukopisu: Zato potribno jest *bditi* i moliti..., prema latinskom: Ideo *vigilandum est* et orandum... Drugim riječima, i Marulić i Kašić preveli su točno, što je i posve razumljivo ako se podsjetimo da

ni jednom ni drugom nije smisao latinskih riječi nikako mogao biti problem. Jednostavno je nezamislivo da bi Marulić latinsko *vigilandum est* mogao prevesti kao *boliti se* umjesto *bditi*, kad *boliti se* u njegovu prijevodu *Imitacije* ima posve drugo značenje i Marulić taj glagol rabi za latinsko *gravor 1., tristo 1.* i dr. (žalostiti se, patiti). No, ima još nešto što pokazuje kako ovaj primjer navodne razlike između Marulića i Kašića u poimanju izvornika nema pravog temelja. Ni u Londonskom rukopisu Marulićeva prijevoda ne piše na tom mjestu *boliti se*, nego samo prividno *boliti*, bez *se*, a taj *se* dodala je iznad retka jedna kasnija, očito primitivna i nevješta ruka, želeći »ispraviti« Marulićevu »pogrešku«. Rekao sam da u Londonskom rukopisu *prividno* piše *boliti* i to zato što tamo, po mom uvjerenju, zapravo piše *bditi* (dakle isto kao i u Zadarskom rukopisu), ali je pisar nešto odmaknuo okomitu crtu koja zajedno s kružnicom tvori slovo *d*. Zato taj *d* djeluje ka *ol*, a čitava riječ kao *boliti* umjesto *bditi*! Doduše, možda je i pisar Londonskog rukopisa, prepisujući neki stariji rukopis Marulićeva prijevoda, također pročitao *bditi* kao *boliti* i tako i sâm napisao, ali takva mogućnost samo ističe grafijsku sličnost između *bditi* i *boliti*, a nikako ne dokazuje da je Marulić drugačije od Kašića pojmiо latinski tekst.

I četvrti primjer (br. 7) razlike između Marulićeva i Kašićeva prevođenja, a koja razlika »proističe iz različito shvaćenog originala, odnosno pojedine lekseme u originalnom tekstu, što pri prevođenju dovodi do promjena u smislu«, neodrživ je zbog okolnosti što Darija Gabrić-Bagarić nije razumjela smisao jedne Marulićeve riječi. Primjer glasi: Trudno se more ostaviti stari *zavičaj* i nitkor dobrovoljno se da povesti (vanka) vidin'ja svoga (Marulić, LR), odnosno: Stara *običajnost* mučno se ostavlja i priko sfoga uzren'ja nitko se dragosno ne odvodi (Kašić). U Zadarskom rukopisu taj dio glasi: Trudno se more ostaviti stari *zavičaj* i nitkor dobrovoljno se da povesti onu vidin'ja svoga. U latinskom izvorniku: *Antiqua consuetudo difficulter relinquitur: et ultra proprium videre nemo libenter ducitur*. Dakle, za Kempenčevo *consuetudo* (navada, navika, običaj) Marulić ima *zavičaj*, a Kašić *običajnost* pa se doista čini kako Marulić nije dobro preveo latinsku riječ *consuetudo*. No, to se može činiti samo onome tko riječ *zavičaj* iz Marulićeva prijevoda pojmi u njenu današnjem značenju, tj. kao *domaju* ili *rodni kraj*. Tako je očito tu riječ pojmla i Darija Gabrić-Bagarić i pomislila da je Marulić napisao kako je teško ostaviti *staru domovinu!* Da nije tako pojmla, sigurno ne bi taj izraz iznijela kao primjer razlikâ u poimanju izvornog teksta između Marulića i Kašića. A Marulić u svom prijevodu *Imitacije* za latinsko *consuetudo* podjednako rabi i *zavičaj* (prema *zaviknuti*) i *običaj* (prema *obiknuti*), pa tako između njegovog *Trudno se more ostaviti stari zavičaj* i Kašićevog *Stara običajnost mučno se ostavlja* nema nikakve razlike u smislu. Za *zavičaj* u današnjem značenju Marulić ima *baščina*.

Autoričine primjere 1, 4, 7 i 14 možemo, dakle, posve odbaciti kao primjere kojima bi se htjela dokazati razlika u prevođenju između Marulića i Kašića.

Pod razdjeljkom c) autorica u svojoj raspravi komentira dva primjera Marulićeva i Kašićeva prevođenja (br. 8 i 10) u kojima se razlikuje broj rečenica u istom odsječku teksta. Njen komentar glasi: »Odmah je uočljiva razlika

u broju rečenica (8 — kod Marulića jedna složena, kod Kašića — proširena + jedna sa participskom konstrukcijom + jedna složena; 10 — kod Marulića dvije zasebne rečenice, kod Kašića — jedna složena), no važnije od te formalne strane jest promjena smisla uzrokovana drukčijom distribucijom pojedinih rečenica ili pojedinih dijelova. Taj slučaj imamo u reč. 10 kad izdvajanje načinske rečenice u sljedeću rečeničnu cjelinu kod Marulića u znatnoj mjeri remeti pravilno shvaćanje pišćeve misli.«

Tako autorica. Budući da posebno ističe primjer br. 10, ja ću navesti taj dio da bih pokazao kako ni ovdje ne stoji autoričin komentar.

Na latinskom jeziku taj dio glasi:

Quam felix et prudens, qui talis nunc nititur esse in vita, qualis optat inveniri in morte!

Dabit namque magnam fiduciam feliciter moriendi . . .

Marulićev prijevod (prema Londonskom rukopisu):

Koliko je blažen i razuman ki se usluje da takov bude za života. Kakov bi se rad najti na smarti jer će podati veliko uzdan'je dobre smarti . . .

Kašićev prijevod:

Koliko česni i spametni oni koji se taki u životu biti usiluje sada kakvi se žudi najći u smarti. Dati će bo veliku uzdancu za časno umrieti . . .

Usporedba između Marulićeva i Kašićeva prijevoda navedenog odsječka kao da doista pokazuje kako Marulić nije pojmió smisao izvornika, jer je stavio točku gdje joj nije mjesto. Ipak, ni ta neumjesna točka nije ništa drugo nego pogreška pisara Londonskog rukopisa. U Zadarskom rukopisu taj dio glasi:

Koliko je blažen i razuman ko se usiluje da takov bude za života kakav bi se rad najti na smart! Jer će podati veliko uzdan'je dobre smarti . . .

Dakle, nema nikakve razlike u smislu između Marulićeva i Kašićeva prijevoda i otpadaju sve autoričine spekulacije budući da su temeljene na jednoj običnoj pisarskoj omaški.

Uopće, nezahvalne su usporedbe na temelju interpunkcije zato što je u našim starim rukopisima interpunkcija vrlo slobodna i u najvećem dijelu ovisi o pisarskim navadama. Ona je također i vrlo manjkava pa se u transkripcijama mora nadoknađivati i sređivati, bilo prema današnjim pravopisnim normama, bilo prema logici teksta. To posebno vrijedi za usporedbu između Marulićeva i Kašićeva prijevoda. Imitacije budući da je Marulićev prijevod u rukopisima, a Kašićev je tiskan i relativno interpunkcijski korektan. Ne smijemo zaboraviti ni to da je Kašić preveo *Imitaciju* 140 godina nakon Marulića, a ta se okolnost mora poštivati kod svake usporedbe između tih dvaju prijevoda. Zbog toga i primjer br. 8, što ga navodi Darija Gabrić-Bagarić, ne može biti ozbiljna potkrepa mišljenju izraženu u autoričinu komentaru uz taj primjer, a što sam ga već naveo uz primjer br. 10.

Ako sad želimo nešto zaključiti na temelju provedene raščlambe svih gornjih primjera, moramo reći da ni jedan jedini od tih primjera — a ima ih ukupno trinaest! — ne može poslužiti ni kao najmanji dokaz da se Kašić nije okoristio Marulićevim prijevodom. Svi ti primjeri mogu jedino upozoriti na pogreške pisara Londonskog rukopisa i pokazati koliko je Zadarski ruko-

pis Marulićeva prijevoda korektniji i pouzdaniji od Londonskog. Oni, doduše, mogu poslužiti kao dokaz da se Kašić nije služio Londonskim rukopisom Marulićeva prijevoda, ali ne poriču mogućnost da se Kašić poslužio nekim drugim pouzdanijim prijepisom toga prijevoda.

Da promotrimo sada i neke druge primjere koje je navela autorica, a koji ne poživaju na pisarevim greškama. O tim primjerima autorica kaže: »Posebnu i najveću grupu primjera predstavljaju slučajevi gdje razlike proističu iz različitog načina prevođenja, gdje zapravo prevedeni tekst odražava u punoj mjeri posebnost, prevodilačku vlastitost jednog, odnosno drugog pisca. Takvi bi bili primjeri broj 2, 5, 6, 9, 11, 13.«

Ja ću kao uzor prikazati samo primjer br. 11. Na latinskom jeziku taj dio glasi:

Diligens tamen aemulator valentior erit ad proficiendum, etiam si plures habeat passiones, quam alius bene morigeratus, minus tamen fervens ad virtutes.

Marulićev prijevod (Londonski rukopis):

Ništar manje nastojljiv arvač hrabrie će biti u napridovan'je prem da veće protifćin ima ner drugi dobrovac, dali manje će vruć biti u kriposti.

Marulićev prijevod (Zadarski rukopis):

Ništar manje nastojljiv arvač hrabrie će biti u napridovan'je prem da veće protivšćin ima, ner drugi dobroučan, da li manje će vruć biti u kripostih.

Kašićev prijevod:

Ništa ne manje pomnjivi ljubovnik biti će mogućiji za napredovati, prem da ima većieh pohotinosti nego drugi dobrieh ćudi, a manje je goruć na krieposti.

Najnoviji prijevod (1966.):

Ipak će marljiv revnitelj jače napredovati, makar bio opterećen s više strasti, negoli drugi koji je dobro raspoložen, ali koji je manje revan u krepostima.

Uz najbolju volju ja ne mogu u ovom primjeru vidjeti »posebnost, prevodilačku vlastitost jednog, odnosno drugog pisca«, koju »prevedeni tekst odražava u punoj mjeri«. Sva tri prevoditelja prevela su tekst korektno, u skladu sa smislom izvornika, i usporedba između Marulićeva i Kašićeva prijevoda ne može ni potvrditi ni opovrgnuti mišljenje da je Kašić iskoristio Marulićev prijevod, kao što ne može ni potvrditi ni opovrgnuti mišljenje da Kašić to nije učinio. I na ostalim primjerima ovoga značaja

- a koje u svom radu navodi Darija Gabrić-Bagarić (2, 5, 6, 9, 13)
- može se, eventualno, izgraditi samo »slobodno sudačko uvjerenje«
- da se poslužim pravnim i športskim izrazom — o tome je li Kašić »ijekavizirao« Marulića, ili to nije učinio .

Kritici se moraju podvrgnuti i neki drugi autoričini sudovi i stavovi i o Marulićevu prijevodu i o okolnostima pod kojima su oba prijevoda nastala. Neki od tih sudova mogu se odbaciti zato što je autorica usporedila samo jed-

nu trećinu Marulićeva prijevoda (i to u dosta nepouzdanu prijepisu) s jednom trećinom Kašićeva prijevoda. Zbog toga ona, na primjer, kao leksičku razliku između Kašića i Marulića spominje kako Kašić ima *hiža*, a Marulić *kuća*, što je djelomice točno (ili netočno) jer Marulić ima *kuća*, ali ima i *hiža* (*domus*) kao i Kašić, odnosno Kašić ima *hiža* kao i Marulić. Netočna je i autoričina tvrdnja da »Marulićev prijevod ne pokazuje — — — tendenciju ka sinonimici« kao Kašićev, jer Marulićev prijevod *pokazuje* »tendenciju ka sinonimici« i to osobito prema kontaktnoj sinonimici, baš kao i Kašićev, a što je i inače značajka pisaca u starijoj hrvatskoj književnosti. Na ovim dvjema primjerima vidi se kako je bilo razložno Morovićevo upozorenje na činjenicu da Londonski rukopis nije potpun, a što sam već naglasio. Manjkavost autoričine raščlambе, a do koje je došlo zbog nepotpunosti i nepouzdanosti Londonskog rukopisa, uočljiva je i kod analize drugih leksičkih razlika između Marulićeva i Kašićeva prijevoda, koje autorica navodi kao primjere. Svi ti primjeri leksičkih razlika govore uglavnom da leksičke razlike među prijevodima postoje, ali da se one ne mogu uzeti kao egzaktnе potkrepe mišljenju kako Kašić nije »ijekavizirao« Marulićev prijevod. To bi vrijedilo i za morfološke razlike, što ih autorica također navodi.

Ne mogu se složiti s autoričnim mišljenjem da je do nekih razlika u prijevodima došlo zbog različite *namjene* prevedenog djela (»Različita namjena odredila je i različite pristupe prevođenju . . .«). Nije mi jasno na temelju čega autorica zaključuje da je Marulićev prijevod *Imitacije* imao drugačiju namjenu od Kašićeva prijevoda. Kempencevo je djelo po svom značaju *isključivo* štivo za redovnike i nikako nije namijenjeno »kršćanskom puku«. *Imitacija* nije po svojoj namjeni ništa drugo do nabožni priručnik za redovnike koji žive po samostanima, a onda ni prijevod toga djela ne može imati druge namjene, barem ne u doba kad je živio Marulić, odnosno Kašić. Samo se tako može razumjeti zašto je Marulić u svom prijevodu težio prema jezičnoj *koïnè* (što je tema za posebnu raspravu) — bio je sigurno svjestan da će njegov prijevod ići i dalje od područja »plitskog govora«. Napokon, taj je prijevod don Dujam Balistrilić od Marulića *naručio* (»rogatu et impensis reverendi presbiteri Domni de Balistris«), a sigurno ga nije naručio za vlastitu uporabu kad je bez pò muke mogao *Imitaciju* čitati u izvorniku. Naručio ga je očito kao štivo za hrvatske redovnike koji nisu znali »latinski aliti djački«.

U tom svjetlu možemo promatrati i razlike između Marulićeva i Kašićeva prijevoda biblijskog izraza *Erubescere, Sidon, ait mare* (Stidi se, Sidone, jer more govori; Iz 23, 4). Marulić to prevodi kao *Sramuj se, skupščino huda, veli Gospodin*, dakle parafrazira, a Kašić to prevodi doslovce: *Zastidi se, Sidone, reče more*. Jasno je da se Kašić u prevođenju ovog izraza nije poslužio Marulićevim prijevodom, ali treba objasniti zašto Marulić parafrazira, a Kašić prevodi doslovce. Tu se doista mogu složiti s autoricom koja kaže kako »možda treba u ovom postupku gledati nastojanje Marulićevo da ne bude nejasan čitaocu«, ali se ne mogu složiti s njenim zaključkom da iz toga Marulićeva nastojanja proizlazi i različita namjena djela, odnosno da je posebna namjena Marulićeva prijevoda uzrok takvu nastojanju. Naime, za Kašićev prijevod autorica kaže da je bio namijenjen »i hrvatskim svećenicima-iskusovcima, kojima ove biblijske riječi nisu nepoznate«, što je sigurno točno, ali na temelju toga ne možemo zaključiti da je Marulićev prijevod imao neku poseb-

nu namjenu iako u Marulićevo doba još nije bilo isusovaca. Često, naime, među laicima vlada pogrešno mišljenje da su svi redovnici zaređeni svećenici i da svi imaju solidnu teološku naobrazbu. Mnogi redovnici, a osobito u Marulićevo doba, bili su priprosti ljudi, bez neke značajnije naobrazbe, a živjeli su u samostanima zajedno s onima učenima. Za njih je Marulić pojednostavnio neka mjesta u *Imitaciji* jer njima doista nije moralo biti jasno što znači *Srami se, Sidone, govori more*. Zbog njih vjerojatno i u eksplicitu Zadarskog rukopisa piše da vječno spasenje »Bog milostivo udijeli piscu, čitatelju i *služatelju*« (potcrtao J. D.), tj. pretpostavljalo se da će po samostanima biti i onih kojima će čitanje *Imitacije* stvarati teškoće pa će im je drugi čitati. Zašto nije i Kašić tako postupio, tj. zašto nije i on parafrazirao teže razumljiva mjesta? Vjerojatno nije držao da je to potrebno, a možda je računao i s tim da su isusovci red s vrlo visokim prosjekom naobrazbe.

Darija Gabrić-Bagarić raščlanjuje i dijalekt obaju prijevoda i u toj raščlambi navodi niz osobitosti Marulićevih i Kašićevih. Moram reći da i tu ima zaključaka koji se ne temelje na stvarnim osobitostima Marulićeva prijevoda. To osobito vrijedi za prijelaz *l* u *o*, što autorica označuje kao standardnu Kašićevu osobitost (dakako štokavsku), a za Marulića kaže da će »znati za ovu promjenu u glag. radnom pridjevu«, ili da tu osobitost »nalazimo djelomično i kod Marulića«. Drugim riječima, ona ističe da je prijelaz *l* u *o* u Marulićevu prijevodu nešto što nije dominantno. Stvarnost je ipak nešto drugačija. U Marulićevu prijevodu *Imitacije* imamo 368 glagolskih pridjeva radnih na *-o*, a samo 2 na *-l* (reka*l*, izreka*l*). To dokazuje da Marulić nije samo »znao« za oblike na *-o*, nego da su glagolski pridjevi radni na *-o* u njegovu prijevodu bili tako reći pravilo. Osim toga, u Marulićevu prijevodu ima i inače dosta završetaka na *-o* (uz one na *-l*) i u pridjeva i u imenica, te na koncu sloga (nagao, mao, veseo, ostinuo, misao, djavao, dio, pakao, pogibio, peča*o*, angeo, pepeo, st*o*, žao; usiono, pečaono, angeoski, veseoje, usiostvo, hvao*o*cem, umiteo*o*stvo, dionik, svitionik i dr.), što je već posebna tema. Ukratko, ni usporedba između Marulićeva i Kašićeva prijevoda na temelju prelaženja *l* u *o* ne može poslužiti kao dokaz da se Kašić nije ugledao na Marulića.

Ni što se tiče usporedbe između ikavskih refleksa u Marulića i ijekavskih u Kašića, autorica nije bila dosljedna do konca. Ona, na primjer, vrlo dobro raščlanjuje i obrazlaže Kašićev nepotpuni »ijekavizam«, ali nakon toga ističe da bi naš zaključak bio nepotpun »ako bismo samo rekli da je Kašić ijekavizirao Marulićev tekst — — — jer bi trebalo reći — on ga je štokavizirao, naravno ako prihvatimo tvrdnju da se Kašić služio Marulićevim prijevodom«. U prvom redu, nije rečeno da je Kašić »ijekavizirao« Marulića, nego je prof. Morović — ponovno to naglašavam — uporabio izraz »kao da je ijekavizirao«. U drugom redu, baš zato što je Kašić bio samo *priučeni* ijekavac, i njegovo ijekaviziranje Marulićeva prijevoda ne bi moglo, po samoj naravi stvari, biti dosljedno do zadnjih granica, to više što u njegovo doba ne postoje ni štokavsko-ijekavske književno jezične norme. Ako dakle kažemo da je Kašić ijekavizirao (ili »kao da je ijekavizirao«) Marulićev tekst, samo se po sebi razumije da u tu tvrdnju uključujemo brojne nedosljednosti u tom ijekaviziranju. Iako prof. Morović nije potrebna moja potpora, posve sam siguran da on, spominjući »ijekaviziranje«, nije zaboravio na »štokaviziranje« (prof. Morović zna da su ijekavci u Kašićevo doba štokavci!), ali je njemu očito bilo bitno

da u jednoj opaski u prvom redu istakne svoju slutnju o *organskim svezama* između Marulićeva i Kašićeva prijevoda, a to i jest najvažnije.

U svezi s poglavljem autoričine rasprave u kojem ona govori o Kašićevoj nedosljednoj ijekavštini, čini mi se također da nije posve prihvatljivo kad autorica bez ikakve ograde preuzima Rešetarevo mišljenje o ikavici u dubrovačkoj književnosti («Osim toga, valja imati na umu da je ikaviziranje bilo manir u dubrovačkoj trubadurskoj književnosti, sve dok Gundulić nije napravio zaokret uvodeći dubrovačku ijekavštinu u književni jezik»; «— — — ikavizam je, jednom riječju, bio manir, pa je sve to moglo utjecati i na Kašića da, unatoč opredjeljenju za ijekavicu, ponekad 'skrene' u pravcu poznate, bliške i često slušane i čitane ikavice» — kaže autorica). Da Rešetarevi sudovi o jeziku dubrovačke trubadurske književnosti nisu tako nepovredivi kao što neki drže ili kao što bi htjeli, svjedoči, na primjer, mišljenje Marina Franičevića: «Za razliku od Zadra, Splita i Hvara u Dubrovniku će se sve više pisati štokavskim dijalektom ijekavskog tipa, ali je jezik prvih dubrovačkih pjesnika pod utjecajem književne tradicije i *ondašnjeg govornog izraza* (kurziv J. D.) znatno obojen čakavski i u prvoj generaciji pretežno ikavski.» (Povijest hrvatske književnosti, Zagreb 1974. str. 48). Stajalište o jeziku prvih dubrovačkih pjesnika i uopće o jeziku u starom Dubrovniku danas je u hrvatskom jezikoslovtvu i u povijesti hrvatske književnosti nešto drugačije od stajališta Rešetarevih, pa je to trebalo poštivati.

No, možda to pitanje o dubrovačkoj ikavici i njenim izvorima i nije toliko bitno za problem o kojem raspravljamo. Bitniji su autoričini zaključci u kojima ona na neki način sintetizira svoja istraživanja. Govoreći o mogućnosti da je Kašić «štokavizirao» Marulića, autorica kaže: «Ako nam fonetske i morfološke razlike ne mogu biti pouzdan argument, jer je moguća uvijek fonetska i morfološka adaptacija teksta ostvarenog na jednom dijalektu u drugi dijalekt, leksičke i sintaksičke razlike između ovih dvaju prijevoda ne dopuštaju nam takav 'zaključak.» I dalje: «Razlika u upotrebi između pojedinih sintaksičkih konstrukcija, pogotovo kad se radi o općim čakavskim konstrukcijama kao što je za + infinitiv, svakako je argument protiv misli o Kašićevoj adaptaciji Marulićeva prijevoda.

Međutim, smatram da osnovni i nepobitan dokaz da Marulićev prijevod nije osnova Kašićeva prijevoda jest činjenica da su pojedini dijelovi apsolutno različito prevedeni, te da izostavljene dijelove iz Marulićeva teksta nalazimo u Kašićevu prijevodu.»

Dok se mogu potpuno složiti s autoricom u tome da fonetske i morfološke razlike ne mogu biti siguran dokaz da Kašić nije svoj prijevod temeljio na Marulićevu, ne mogu se složiti s njom u tome da bi leksičke i sintaktičke razlike bile siguran dokaz za to. Napokon, Kašić je radio prijevod *Imitacije* 140 godina nakon Marulića pa bi njegovi pogledi na književni jezik i opće stanje toga jezika u njegovo doba (a konačno i Kašićeva protureformatorska uloga!) morali rezultirati leksičkim i sintaktičkim razlikama sve da je i kanio prepisati Marulićev prijevod od riječi do riječi. Ta neki čitatelj Londonskog rukopisa mijenja npr. u tom rukopisu izraz *zazoli me* (kako piše i u Zadarskom rukopisu) u *grusti mi se*, dakle čini leksički zahvat, a da to ipak ne može poslužiti kao dokaz kako je to samostalan prijevod. Takvih primjera ima više. Dakako, važna je brojnost leksičkih i sintaktičkih razlika, ali ni veći

broj takvih razlika ne može biti pouzdan dokaz za samostalnost Kašićeva prijevoda u odnošaju na Marulićev. Važna je *narav* tih razlika, osobito sintaktičkih, a od svega je važnije da svestrano usporedimo *stil* obaju prijevoda i da tek onda pokušamo donijeti pravovrijedne zaključke.

Posebno se ne može prihvatiti autoričin »osnovni i nepobitan dokaz«, tj. »da su pojedini dijelovi apsolutno različito prevedeni, te da izostavljene dijelove iz Marulićeva teksta nalazimo u Kašićevu prijevodu«, jer smo vidjeli da te tzv. razlike u prevodenju i izostavljene dijelove moramo pripisati nesavjesnosti pisara Londonskog rukopisa, a ne Marulićevu prijevodu kakav nam je poznat iz starijeg, pouzdanijeg i potpunog Zadarskog rukopisa.

U ovom odgovoru na raspravu Darije Gabrić-Bagarić meni je u prvom redu bilo stalo da ispitam većinu primjera i tvrdnji na kojima je ona izgradila svoj konačni sud o samostalnosti Kašićeva prijevoda *Imitacije* iz godine 1641. Dakako, nije mi nikako bilo do toga da i najmanje potcijenim njen ozbiljan i mukotrpan rad. Moja je temeljna svrha bila da upozorim na neke stvari. U prvom sam redu želio upozoriti na *Zadarski rukopis* kao na najstariji poznati, potpun i vrlo pouzdan prijepis Marulićeva prijevoda *Imitacije* iz godine 1500.,³ i kao na kodeks na kojemu se može i mora temeljiti svaka usporedba između Marulićeva i Kašićeva prijevoda (uz usporedbu s dubrovačkim kodeksom prijevoda iz 1639., a na koji je također upozorio prof. Morović). Želio sam, nadalje, dokazati da se slutnja prof. Morovića o svezi između Kašića i Marulića ne može nikako odbaciti na temelju usporedbe između Londonskog rukopisa i Kašićeva prijevoda. Držim i da bi bilo prijeko potrebno usporediti sva ona mjesta u Marulićevu prijevodu gdje je Marulić svjesno ili zbog pojmljivih okolnosti odstupio od latinskog izvornika (ispuštanje, dodavanje, slobodniji prijevod, krivo čitanje pojedinih latinskih riječi pa odatle krivi prijevod i dr.) s adekvatnim mjestima u Kašićevu prijevodu. Na primjer: već na samom početku *Imitacije* Marulić rečenicu *Qui sequitur me, non ambulat in tenebris* prevodi: Ki nasliđuje mene, ne hodi u tamnosti, da *imiti će svitlost života* (potcrtao J. D.). Koliko sam mogao ustanoviti prema *kritičkim* izdanjima *De imitatione Christi*, nigdje nema latinskog adekvata za da *imiti će svitlost života* (a taj hrvatski dio nemaju ni noviji prijevodi *Imitacije* ni hrvatski jezik). Nameće se misao da je Marulić taj dio sâm dodao, dakako prema Ivanovu evanđelju (8, 12). Zanimljivo je da taj isti dodatak ima i Kašić (neggochie imatti sfielos od xivotà) i rukopisni prijevod iz 1639 (ma chie imatti svietlos od scivota). Kad bismo bili sigurni da ni jedan latinski izvornik nema toga dijela, zar to ne bi bila vrlo snažna indicija o svezi između triju spomenutih prijevoda? Taj jedan primjer dokazuje kako nikad nije dosta istraživanja u tako delikatnoj stvari kao što je usporedba između dvaju prijevoda koje dijeli 140 godina.

Svakako, rasprava Darije Gabrić-Bagarić nije po mom sudu riješila pitanje o svezi između Kašićeva i Marulićeva prijevoda Kempenčeva djela *De imitatione Christi*. Ipak se mora istaknuti u čemu je temeljna vrijednost te rasprave. Njome je autorica definitivno pokazala i dokazala da se Bartul Kašić, prevodeći *Imitaciju*, služio latinskim izvornikom toga djela, a stvaralački je i poticajno načela niz pitanja na koja treba odgovoriti u jednoj budućoj svestranoj usporedbi između Marulićeva i Kašićeva prijevoda te prijevoda iz 1639.

BILJEŠKE

¹ Čakavska rič 1/1972. str. 189.

² O Zadarskom rukopisu Marulićeva prijevoda djela »De imitatione Christi« (Od naslidovan'ja Isukarsta) vidi radove:

Zvonimir Kulundžić, *Pronalazak izgubljenog djela Marka Marulića, na hrvatskom jeziku, starijeg od Judite*, Republika XXXII/6, str. 681—700, Zagreb 1976.; isti rad, razrađen i proširen, u knjizi *Ta rič hrvacka* (Sabrana djela Z. Kulundžića vlastita naklada), str. 289—386, Zagreb 1977.

Julije Derossi, *Neke hrvatske apstraktne imenice u Marulićevu prijevodu djela »De imitatione Christi«*, Marulić IX/3, str. 197—206, Zagreb 1976.

Julije Derossi, *O jeziku Marulićeva prijevoda djela »De imitatione Christi«*, Umjetnost riječi XX/2, str. 187—199, Zagreb 1976.

³ Službeno je taj dragocjeni dokument hrvatskoga književnog jezika iz godine 1500. vlasništvo Gradske knjižnice u Zagrebu, a sada se nalazi kod književnika Z. Kulundžića.